

NOWE WYZWANIA DLA ARCHITEKTURY KRAJOBRAZU – OCENY ŚRODOWISKOWE

NEW CHALLENGES FOR LANDSCAPE ARCHITECTURE: ENVIRONMENTAL IMPACT ASSESSMENTS

Krajobraz w ocenach oddziaływania na środowisko

Architektura krajobrazu jest dziedziną, której potencjał nie jest w Polsce odpowiednio wykorzystywany w gospodarowaniu przestrzenią. Jednak istnieją narzędzia dające możliwość zastosowania jej dorobku w działaniach praktycznych. Należy do nich system ocen oddziaływania na środowisko (OOŚ), towarzyszący procesom inwestycyjnym. W wielu krajach zachodnich w ramach OOŚ stosowana jest metoda *ocen krajobrazowych i wizualnych*, zintegrowana z procesami planowania i projektowania przedsięwzięć. Sprzężenie procedur planowania, projektowania i realizacji inwestycji oraz OOŚ pozwala na bieżąco w kolejnych etapach podejmowania decyzji brać pod uwagę środowiskowe uwarunkowania i możliwości rozwoju.

Doświadczenia wykazują, że takie zintegrowane podejście jest bardziej efektywne, opłacalne ekonomicznie i mniej czasochłonne.² Kolejno następuje opis planowanej inwestycji pod kątem wpływu na krajobraz, studia dotyczące istniejącego krajobrazu, analiza i ocena charakteru i znaczenia skutków krajobrazowych i wizualnych oraz określenie środków minimalizujących wpływy negatywne. Studium towarzyszą konsultacje społeczne umożliwiające zrozumienie zagrożeń, obaw, wyznaczonych wartości i szeroko pojmowanego interesu społecznego. Architekci krajobrazu pełnią ważną rolę w interdyscyplinarnych zespołach ekspertów oceniających inwestycje.

Natomiast w Polsce zbyt często obserwuje się nieobecność architektów krajobrazu w procedurach OOŚ, czego dowodzą kolejne przypadki planowania inwestycji zagrażających krajobrazowi.³

Nie ma jak dotąd możliwości wykorzystywania bogatego naukowego dorobku architektury krajobrazu w realnych procesach inwestycyjnych. Instrumentalne, powierzchowne traktowanie procedury splyca i zaciera ideę tego narzędzia. Co najgroźniejsze dla krajobrazu, jest on elementem środowiska powszechnie marginalizowanym, zarówno przez inwestorów, decydentów, lokalne społeczeństwo i innych ekspertów, a architektów krajobrazu nie są zapraszani do współpracy. W konsekwencji walory krajobrazu oraz jego potencjalne zagrożenia nie są brane pod uwagę przy podejmowaniu decyzji.

Poprawa skuteczności OOŚ w ochronie krajobrazu

Aby działania na rzecz ochrony i kształtowania krajobrazu były skuteczne, należy zapewnić krajobrazowi właściwą rangę we wszelkich działaniach zmieniających przestrzeń oraz wykorzystywać dorobek architektury krajobrazu w ocenach oddziaływania na środowisko. Cel ten spełnia metoda syntezy funkcji, form i znaczeń, opracowana specjalnie dla potrzeb OOŚ.⁴ Polega ona na jednoczesnym i łącznym badaniu sąsiedztwa funkcji, form i znaczeń planowanych elementów przestrzeni w stosunku do elementów istniejących.

Obecna praktyka prognozowania skutków w OOŚ opiera się o podział środowiska na komponenty oraz o niezależne badanie skutków w każdym z osobna, przez innego eksperta. W rezultacie powstaje niespójny obraz środowiska i zachodzących w nim zmian, głównie wymiernych, co utrudnia określenie ich rzeczywistego znaczenia, a w konsekwencji uniemożliwia skuteczną ochronę krajobrazu.

Nowa metoda zakłada badanie skutków w podziale na funkcjonalne, formalne i znaczeniowe. Jej fundamentem jest założenie, że jedynym elementem środowiska, który w pełni odzwierciedla aspekty funkcji, form i znaczeń, jest krajobraz. Krajobraz – nośnik informacji o zmianach w poszczególnych elementach środowiska i syntetyczny wizerunek przestrzeni, uznano za element scalający wszystkie badania i oceny, zarówno dotyczące poszczególnych elementów środowiska, jak i odnoszące się do aspektów funkcjonalno-formalno-znaczeniowych. Ocena sąsiedztwa funkcji dotyczy skutków wynikających z różnego sposobu użytkowania terenów. Należy odpowiedzieć na pytanie, czy ze względu na oddziaływania fizyczne – zanieczyszczenie powietrza, hałas, nowa funkcja może zostać zrealizowana, pod jakimi warunkami. Badanie sąsiedztwa form odnosi się do sposobu zagospodarowania.

Należy stwierdzić, jak forma nowych przedsięwzięć wpłynie na jakość estetyczną otaczającego krajobrazu. Ocenę sąsiedztwa znaczeń można odnosić do wartości użytkowej i rangi funkcjonalnej przedsięwzięć, zagrożonych obszarów oraz do treści symbolicznych, budujących tożsamość miejsca. Należy określić, jak nowe inwestycje wpłyną na znaczenie kulturowe, przyrodnicze, naukowe, estetyczne i symboliczne istniejących walorów. Takie ujęcie ułatwia uwzględnianie wartości niewymiernych jest podstawowym zadaniem OOŚ. Może pomóc w ustaleniu właściwej hierarchii problemów, a zatem w określeniu priorytetowych działań łagodzących.

Traktowanie krajobrazu jako łącznika niezbędnego przy badaniu i ocenie skutków środowiskowych wymaga integrowania informacji z różnych dziedzin oraz śledzenia zmian w elementach środowiska. Możliwe staje się uwzględnianie zależności przyczynowo-skutkowych, prowadzących do pojawiania się rezultatów pośrednich i skumulowanych. Dzięki temu zwiększa się skuteczność prognozowania. W ramach ocen krajobrazowych i wizualnych wykorzystuje się wyniki badań w pozostałych elementach środowiska – w klimacie akustycznym, powietrzu,

¹ Wydział Architektury, Politechnika Gdańska.

² *Guidelines for Landscape and Visual Impact Assessment*, The Landscape Institute / The Institute of Environmental Management and Assessment. Spon Press, London 2002, s. 13.

³ Por. sytuację związaną z Doliną Rospudy.

⁴ Sas-Bojarska A., *Przewidywanie zmian krajobrazowych w gospodarowaniu przestrzenią z wykorzystaniem ocen oddziaływania na środowisko na przykładzie transportu drogowego*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2006.

wodzie, świecie roślin i zwierząt, zasobach archeologicznych, historycznych.

Wymuszona jest więc współpraca pomiędzy członkami interdyscyplinarnego zespołu, reprezentującymi nauki przyrodnicze, techniczne i humanistyczne. Zagwarantowany przepływ informacji ułatwia prognozowanie skutków w krajobrazie. Nowa metoda stanowi konstrukcję, która w każdym przypadku może być wypełniona innymi treściami, właściwymi dla rodzaju inwestycji oraz cech zagrożonego środowiska. Jej uniwersalny charakter stanowi o przydatności w różnych przypadkach, zwłaszcza złożonych i konfliktogennych, gdzie niejasne są zależności dotyczące narastania i znaczenia skutków w środowisku i nie ma recept na ich łagodzenie.

Studium przypadku

Metoda ta wymaga czasu, interdyscyplinarności i kompleksowości. Są przypadki, w których podejmowany wysiłek jest uzasadniony. Należą do nich inwestycje lokowane na obszarach cennych pod względem przyrodniczym, kulturowym i krajobrazowym oraz użytkowanych turystycznie, zwłaszcza o znaczeniu ponadlokalnym. Przykładem takim jest fragment planowanej obwodnicy Augustowa przecinającej Dolinę Rospudy.

Pomimo trwającej wiele lat oceny oddziaływania na środowisko trasy, niezbędnej dla prawidłowego funkcjonowania miasta i jego mieszkańców, w procedurze popełniono poważne błędy. Ich konsekwencjami są niepełne raporty OOS oraz decyzje podważane nie tylko przez społeczeństwo, organizacje ekologiczne i specjalistów, ale również przez wyspecjalizowane instytucje rangi krajowej, jak Państwową Radę Ochrony Przyrody oraz Krajową Komisję ds. Ocen Oddziaływania na Środowisko – organ doradczy Ministra Środowiska.

W wyniku kontrowersyjnych decyzji nastąpiło zantagonizowanie społeczeństwa oraz konflikt z Komisją Europejską. Zachodzi uzasadniona obawa utraty cennych zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i turystycznych doliny Rospudy. Jedną z przyczyn jest brak oceny oddziaływania inwestycji na krajobraz, aspekty wizualne i na użytkowanie turystyczne. Ta istotna luka, wynika z dowolnej interpretacji pojęcia krajobraz w polskim prawie i z braku stosowania zasad dobrej praktyki w OOS. Skutkiem jest brak zaangażowania architektów krajobrazu i wynikające stąd zbagatelizowanie aspektów krajobrazowo-wizualnych, nie uwzględnienie problemu percepcji krajobrazu – obecnego i po ewentualnych zmianach, przez szeroko rozumianą opinię społeczną, a w końcu – podjęcie decyzji szkodliwej dla środowiska, krajobrazu i turystyki.

Gdyby w przypadku Rospudy zastosowano metodę syntezy funkcji, form i znaczeń, wymuszającą nadanie krajobrazowi wiodącej roli w OOS w ocenie znaczenia skutków środowiskowych, wynik studiów oraz decyzja na temat wyboru przebiegu obwodnicy byłyby odmienne. Pojawiają się pytania, co konkretnie należało więc uczynić w tym przypadku; co trzeba czynić w kolejnych, które będą się pojawiać w związku z rosnącymi potrzebami transportowymi i dostępem do wielkich środków finansowych płynących do Polski z UE na rozwój dróg.

Zadania dla architektów krajobrazu w OOS

Udział architekta krajobrazu w OOS pozwala realizować zadania mające wpływ na wybór najmniej konfliktowego wariantu inwestycji, na określenie warunków jej realizacji oraz na podjęcie decyzji najlepszej dla środowiska i krajobrazu.

Rozważania na temat wyboru tras przebiegających przez tereny cenne należy rozpoczynać od studiów ogólnych, którym

towarzyszą strategiczne oceny oddziaływania na środowisko (SOOS). Jak wynika z trwającej właśnie SOOS trasy Via Baltica, nowe drogi na Suwalszczyźnie należy prowadzić z ominięciem chronionej doliny Rospudy, a ponadto rysuje się możliwość skorelowania obwodnicy Augustowa z Via Baltica w mniej konfliktowym miejscu.⁵ Tymczasem decyzję o wyborze wariantu obwodnicy podjęto przed ukończeniem oceny strategicznej, wbrew jej wstępnym zaleceniom.

Wykorzystanie dorobku architektury krajobrazu umożliwiła rzetelne rozpatrzenie różnych wariantów spełniających cele inwestycji, w tym wypadku budowę tak potrzebnej obwodnicy Augustowa, również wariantu najkorzystniejszego z punktu widzenia ochrony unikatowego krajobrazu doliny, tzw. ekologicznego, omijającego. Niezbędne jest przeprowadzenie wielokryterialnej analizy porównawczej wariantów pod kątem ich oddziaływań na krajobraz, aspekty wizualne i zasoby turystyczne. Jednym z jej elementów jest ekspercka, profesjonalna ocena charakteru, jakości i znaczenia zagrożonego krajobrazu, a następnie potencjalnych skutków, które w nim wystąpią w wyniku realizacji i funkcjonowania trasy.

Należy opisać m.in. skalę i charakter nowych oraz zniszczonych elementów krajobrazu, przewidywaną zmianę kompozycji jednostki krajobrazowej w wyniku jej fragmentacji oraz określić zasięg strefy wpływu wizualnego. Nie mniej istotnym aspektem jest ocena percepcji krajobrazu – istniejącego i zmienionego – w oczach użytkowników, czyli turystów, miłośników przyrody, ekologów, naukowców. Zidentyfikowanie wszystkich narażonych grup, a nie tylko lokalnych mieszkańców, określenie ich liczebności, wrażliwości oraz potencjalnych reakcji na skutki, jest szczególnie istotne w metodologii OOS podczas ocen dotyczących środowiska o znaczeniu ponadlokalnym w tym przypadku jest to europejska sieć Natura 2000 oraz na terenach użytkowanych turystycznie.⁶ Zasadność tej tezy podkreśla skala narosłych wokół Rospudy konfliktów. Uwzględnienie powyższych czynników pozwoliłoby na ocenę wartości niewymiernych zagrożonej przestrzeni – unikatowość, piękno, dzikość krajobrazu, na uniknięcie zniszczenia zasobów nieodnawialnych – niezwykle wrażliwy na oddziaływania ekosystem torfowiska oraz na identyfikację skutków, których nie da się uniknąć. W wariantcie „inwestora” jest to m.in. trwałe zaistnienie w naturalnym krajobrazie dziesięcioprzesłowego wiaduktu oraz zakłócenie percepcji krajobrazu w wyniku uciążliwych, stałych oddziaływań komunikacyjnych.

Takich studiów nie przeprowadzono, a mimo to raporty OOS spełniają kryteria formalno-prawne. Wynika z tego, że stosowanie jedynie „lity” prawa nie wystarcza. Równie ważne wydaje się działanie zgodne z duchem ogólniejszych pryncypiów oraz stosowanie wzorców dobrej praktyki. Ideą OOS od początku było przewidywanie najgroźniejszych skutków działań człowieka w środowisku oraz skuteczne im zapobieganie. Metoda syntezy funkcji, form i znaczeń to ułatwia, *podkreślając rolę krajobrazu w gospodarowaniu przestrzenią, otwierając zarazem nowe pole aktywności dla architektów krajobrazu*. Jest nim twórcze działanie na rzecz ochrony i kształtowania krajobrazu w procedurach OOS, poprzez wykorzystywanie naukowego dorobku architektury krajobrazu w realnych procesach rozwojowych.

Streszczenie: W referacie przedstawiono oryginalną metodę poprawy efektywności prognozowania oddziaływania na krajobraz w systemie OOS. Metoda ta gwarantuje lepsze wykorzystanie potencjału architektury krajobrazu w planowaniu przes-

trzennym, tym samym poprawiając ochronę krajobrazu. Jest to rodzaj ram, które w każdym konkretnym przypadku można wypełniać różnymi danymi, właściwymi dla danych działań i zagrożonego środowiska. Nową metodę można stosować w każdej sytuacji, która jest w stanie powodować poważne, negatywne zmiany w krajobrazie, a zwłaszcza w przypadkach kontrowersyjnych, jak słynna Dolina Rospudy.

Słowa kluczowe: Ocena Oddziaływania na Środowisko, zagrożenie środowiska, architektura krajobrazu.

Abstract: *The paper presents an original method for improving the effectiveness of the prediction of landscape impacts within Environmental Impact Assessment. This method guarantees*

a better use of landscape architecture potential in physical planning, thus improving the landscape protection. It is a kind of framework, which, in each case, may be filled in with various data specific to the activity and the threatened environment. The new method can be applied in every situation that may cause serious negative changes to the landscape, particularly in controversial cases, like the notorious Rospuda's Valley.

Key words: *Environmental Impact Assessment, threatened environments, landscape architecture.*

⁵ Lenart W., *Obwodnica Augustowa – lekcja dla procedur OOS. Problemy Ocen Środowiskowych* 1(36)2007. EKOKONSULT, Gdańsk 2007, ss. 18–27.

⁶ *Guidelines ...*, op.cit., ss. 86–96.

Prof. inż. dypl. arch. krajobr. Cornelius Scherzer¹

HISTORIC LAYERS, POLITICAL DECISIONS AND PUBLIC OPINION – CONSERVATION AND DEVELOPMENT OF GARDENS IN DRESDEN

WARSTWY HISTORYCZNE, DECYZJE POLITYCZNE I OPINIA PUBLICZNA – KONSERWACJA I ZABUDOWA OGRODÓW W DREŹNIE

■ „Art. 16. Restoration work must respect the successive stages of evolution of the garden concerned. In principle, no one period should be given precedence over any other, except in exceptional cases where the degree of damage or destruction affecting certain parts of a garden may be such that it is decided to reconstruct it on the basis of the traces that survive or of unimpeachable documentary evidence”.² These aims given in the Florence Charter on Historic Gardens appear to be plausible. In practice they inevitably imply problems of assessing existing structures and elements in relation to the garden's evolution, the local and regional historic development and the scientific, professional and political framework and conditions”.

Historic Layers

Southeast of Dresden city centre gardens were laid out in front of its fortifications. One of them, characterised by flower and fruit compartments as well as a long canal with rows of trees was bought by the Saxon Elector Johann Georg in 1764. It later became the home of the second-in-line of the royal family. A baroque palais and garden in French style were built – preserving the previous canal. Around 1780 the garden was among the first to be redesigned in the English style with curved paths and a water course running through. Pavilions, a ruin and temple as well as a hermitage and wilderness were created. (Fig. 1.)

In the late 19th century palais and gardens were extended. Prince Johann Georg modernised the garden in the mixed style according to plans by the director of royal gardens Karl Friedrich Bouché after 1900.

In 1926 the city of Dresden purchased garden and palais. The site was selected to erect the huge complex of Deutsches Hygiene Museum, as donation of a wealthy citizen. The building

■ „Art. 16. Prace rewitalizacyjne muszą szanować kolejne etapy ewolucji objętego nimi ogrodu. Zasadniczo żadnemu okresowi nie wolno dawać pierwszeństwa przed jakimkolwiek innym, za wyjątkiem wyjątkowych przypadków, kiedy stopień uszkodzenia lub zniszczenia, dotyczącego pewnych części ogrodu jest taki, iż podejmuje się decyzję zrekonstruowania go na podstawie śladów, jakie przetrwały do dnia obecnego, lub na podstawie niepodważalnego materiału dokumentacyjnego”. Cele te, określone we Florenckiej Karcie Ochrony Ogrodów Historycznych, wydają się być przekonujące. W praktyce, nieuchronnie rodzą problemy oceny istniejących struktur i elementów w odniesieniu do ewolucji ogrodu, lokalnego i regionalnego rozwoju historycznego, oraz ram i warunków naukowych, zawodowych i politycznych.

Warstwy historyczne

Na południowy wschód od centrum Drezna, ogrody były zakładane na wprost jego umocnień. Jeden z nich, charakteryzujący się kwaterami kwiatowymi i owocowymi, jak również długim kanałem z rzędami drzew wzdłuż niego nabył w 1764 roku elektor saksoński Johann Georg. Teren ten stał się później siedzibą tego drugiego w kolejce do tronu członka rodziny królewskiej. Zbudowano na nim barokowy pałac i ogród w stylu francuskim, zachowując dotychczasowy kanał. Około 1780 roku ogród jako jeden z pierwszych przeprojektowano w stylu angielskim, urządzając go z biegnącymi łukowato ścieżkami i wijącym się pomiędzy nimi ciekim wodnym. Wzniesiono pawilony ogrodowe,

¹ *Fachhochschule für Technik und Wirtschaft Dresden (FH)*.

² *ICOMOS-IFLA International Committee for Historic Gardens, Charter on the Preservation of Historic Gardens, Florence 1981.*